

Otazníky nad kenaanštinou

Ondřej Bláha

Zatímco dějinám kontaktů češtiny s němčinou, polštinou nebo slovenštinou byla v lingvistice věnována zasloužená pozornost,¹ kontaktům češtiny s židovskými jazyky (hebrejštinou a jidiš) a vůbec problematice češtiny v prostředí středoevropských Židů se lingvisté dosud věnovali jen málo. Nebylo tedy náhodou, že právě v roce 2012, kdy uplynulo 30 let od úmrtí doposud nejvýznamnějšího badatele v oboru česko-židovských jazykových vztahů, Romana Jakobsona (1896–1982), se v Praze konala mezinárodní konference *Knaanic Language: Structure and Historical Background*,² která měla podstatně přispět k rozšíření poznatků o tzv. kenaanštině – tímto termínem, v originálu *leşon kenaʿan* (לשון כנען; tj. v aluzi na biblické vlastní jméno Kenaan),³ nazývali čeští a evropští Židé češtinu, jež byla ve středověku (nejspíš až do počátku 14. století) prokazatelně běžným dorozumívacím jazykem nejen v židovském prostředí Prahy, ale částečně i tam, kam dosáhl vliv pražské ješivy, židovské vyšší školy, určené především ke vzdělávání v Talmudu. Česká slova a někdy i krátká slovní spojení se zejm. v 11.–13. století díky hospodářské a kulturní síle českých Židů objevila i v jistém omezeném korpusu hebrejských textů, kde plnily pomocnou funkci při výkladu teologických a etických pojmů. Výstupem konference, jejímž organizátorem byl Robert Dittmann, hlavní řešitel projektu *Kenaanské glosy ve středověkých hebrejských rukopisech s vazbou*

¹ NEWERKLA, Stefan (2011). *Sprachkontakte Deutsch-Tschechisch-Slowakisch: Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*. 2., opravené a aktualizované vyd. Frankfurt am Main: Peter Lang. BASAJ, Mieczysław – SIATKOWSKI, Janusz (2006). *Bohemizmy w języku polskim: słownik*. Warszawa: Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego. ORŁOŚ, Teresa Zofia (1987). *Polonizmy w czeskim języku literackim*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński. NÁBĚLKOVÁ, Mira (2008). *Slovenčina a čeština v kontakte: pokračovanie príbehu*. Bratislava: Veda.

² Konference se konala 25.–26. října 2012 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a v Židovském muzeu v Praze.

³ Termín *Kenaan* samotný byl interním židovským označením pro české země (viz však níže referát o kapitole D. Katze a poznámky M. Prudkého). Židé měli vlastní označení (často dost variantní) i pro další evropské země, např. *Seforad* pro Španělsko, *Carfat* pro Francii, *Loaz* pro Itálii, *Aškenáz* pro Německo, *Hogor* (*Hagar*) pro Uhry, *Javan* pro Recko nebo *Tugerma* pro Turecko.

na české země (GA ČR č. P406/11/0861), je anglicky psaná kolektivní monografie, která vyšla jako 9. svazek edice Judaica, již vydává nakladatelství Academia.⁴ Chceme zde shrnout hlavní teze uvedené monografie, která je nepochybně velmi důležitým příspěvkem k dějinám Židů ve střední Evropě.

Kapitola Cyrila Aslanova (Jeruzalém) se zabývá kolísající jazykovou identitou středoevropských Židů, kteří ve středověku zprostředkovávali západní (německou) kulturu v českých zemích i dále na evropském Východě, ale také naopak. Židé proto byli vnímáni jako reprezentanti jak kultury německé, tak slovanské – např. ve středověkém Polsku nebo v Uhrách fungovaly židovské komunity prokazatelně jako ostrůvky německojazyčné kultury, ale na území dnešního Německa a západní Evropy byli středoevropští Židé interpretováni jako součást slovanského (kenaanského) světa. Následkem vzrůstajícího napětí mezi Židy a křesťany od 13. stol. byli Židé ve střední a východní Evropě postupně více a více vázáni svým pobytem na určité lokality a jejich role cestujících zprostředkovatelů kultury upadla. Souběžně s tím se posílila diferenciace dialektů východního jidiš na dialekty jihozápadní (polské, ukrajinské a rumunské) a severovýchodní (litevské a běloruské).

Alexandre Beider (Paříž) ve svém příspěvku podává exaktní schéma vývoje východního jidiš – zdůrazňuje přitom zásadní roli českých Židů při konstituování tohoto jazyka. Nejstarší vrstva lexika východního jidiš (byť nerozsáhlá) je podle A. Beidera staročeského původu, stejně jako některá doložená slovanská jména užívaná mezi českými Židy (*Beneš, Črnka, Liček, Luboš, Matuš*), a odráží povahu běžně mluveného jazyka středoevropských Židů, který autor pracovně označuje jako západní kenaanštinu (*West Knaanic*), resp. židovskou variantu staré češtiny, jejíž společenská prestiž byla podepřena vysokou autoritou pražské židovské obce v celé střední Evropě. Západní kenaanština proto podle A. Beidera fungovala jako dorozumívací jazyk nejen na území Čech a Moravy, ale také na východě dnešního Německa, ve Slezsku a částečně i v Bavorsku a Rakousku, a je zdrojem některých zvláštností ve výslovnosti dnešního jidiš. To pak podle autora vzniklo až ve 14.–15. stol., když středoevropští Židé vyměnili svůj původní slovanskou západní kenaanštinu za dialekt německých kolonistů žijících v českých zemích (*Bohemian colonial dialect of German*), jenž se stal základem dnešního východního jidiš. Východní jidiš se pak rozšířilo nejen na celé území, na němž fungovala jako běžně mluvený jazyk Židů varianta staré češtiny, ale spolu s migrujícími Židy i do východní Evropy, kde interferovalo s východoslovanskými dialekty, jimiž mluvili tamní starousedlí Židé (v Beiderově terminologii *East Knaanites*).

Tezi o zásadní důležitosti českých zemí jako centra, z něhož se šířila židovská kultura do východní Evropy, podkládá i kapitola Víta Bočka (Brno) o etymologii

⁴ BLÁHA, Ondřej – DITTMANN, Robert – ULIČNÁ, Lenka, eds. (2013). *Knaanic Language: Structure and Historical Background*. Prague: Academia.

slovanského termínu *žid*, který má sice latinský základ (*iūdaeus* „židovský“), ale do slovanských jazyků se dostal prostřednictvím některého východorománského dialektu v podobě, kterou autor rekonstruuje jako **(d)žūdew* a která dala v době svého přejetí (v 6.–8. stol.) do praslovanštiny podobu **(d)židev* nebo **(d)židov*. Delší podoba označení Žida, tj. *židov(in)*, je tedy pravděpodobně starší než kratší tvar *žid*. Přejímka podle V. Bočka proběhla buď šířením z jihoslovanských dialektů napříč praslovanským dialektovým kontinuem, nebo jde (asi pravděpodobněji) o přejímku intelektuální, jejímž zprostředkovatelem bylo staroslověnské písemnictví, jehož centrem byla Morava a Čechy. Autor také upozorňuje na úzkou souvislost mezi proměnami postavení Židů v prostředí křesťanské většiny a sémantickým vývojem termínu *žid*.

Také kapitola, jejímiž autory jsou Robert Dittmann (Praha) a Ondřej Bláha (Olomouc), je založena na detailní analýze lexikálního materiálu v širších kulturněhistorických souvislostech. Autoři srovnávají několik desítek českých apelativ, zaznamenaných v hebrejsky psaných dílech liturgického komentátora Avrahama ben 'Azri'ele (vrchol veřejného působení ve 30.–40. letech 13. stol.) a jeho žáka a kolegy, rabína a talmudického učenice Jišhaḳa ben Mošeho (kolem 1180 – kolem 1250), se zápisy českých apelativ v latinsky psaných památkách z 11. až 13. stol. Řada českých slov je v uvedených hebrejských textech zaznamenána vůbec poprvé (např. slovesa *okostiti* nebo *zvichriti*) a velký význam glos ve spisech Avrahama ben 'Azri'ele a Jišhaḳa ben Mošeho spočívá také v tom, že tu bohemismy figurují v širokých paradigmatických vztazích (synonymie, koheponymie, polysémie aj.) i vztazích syntagmatických (kolokabilita slov, valence sloves, předložkové pády aj.) a že jsou doprovázeny cizojazyčnými ekvivalenty (zejm. německými). Hebrejská grafika mj. lépe než latinská vyjadřuje specifika češtiny ve zvukové rovině jazyka a zmíněné hebrejské texty tak přispívají k hlubšímu poznání fonologického vývoje češtiny.

Kapitola Michała Gajka (Varšava) se věnuje málo probádané problematice fonologických korespondencí mezi východním jidiš a slovanskými jazyky v lexikálních přejímkách. Na příkladu jidiš lexémů jako *zejde* „děd“ (srov. psl. **dēdъ*), *mejre* „odměřený kus těsta“ (psl. **měra*), *kvejt* „květ“ (psl. **květo*) a *klejt* „obchod“ (psl. **klěto*) ukazuje, že zřejmě (proti tradovanému předpokladu) nejde o přímé přejímky ze staré polštiny, protože v té bylo už ve 13. stol. prokazatelně *dziad*, *miara* a *kwiat* (po polské přehláске *ě > a*) a jiná hláska než *ě* by nejspíš nemohla být v jidiš reflektována jako *ej*. M. Gajek tedy – s přihlédnutím k problémům, které by provázely pokusy vykládat tato slova jako přejímky ze staré češtiny nebo z východoslovanských (kyjevsko-poleských) dialektů – uvažuje o tom, že slova *zejde*, *mejre*, *kvejt* a *klejt* pocházejí z kenaanského substrátu dnešního východního jidiš. Tím by byla podepřena teze, která byla v diskuzích na této pražské konferenci často opakována – totiž že kenaanština (*lešon kena'an*) měla k západoslovanským jazykům podobný vztah jako jidiš k hornoněmeckým dialektům a (podobně jako

později jidiš) fungovala v prostředí středoevropských Židů jako dorozumívací kód nezávislý na hranicích států (přinejmenším v českých zemích a v Polsku).

Význam slovanských jazyků při konstituování východního jidiš zdůrazňuje i kapitola Ewy Geller (Varšava), která podoby slovansko-židovského jazykového kontaktu ve středověku i novověku ilustruje historií jidiš lexémů *bejnek*s „báňka na pouštění žilou“ (srov. psl. * *ban'ka*), *belme* „oční zákal“ (psl. * *běľmo*), *pijavkes* „pijavice“ (psl. * *pijavica*, *pijavzka*) a *sirovatke* „syrovátka“ (psl. * *syrovatka*). Tyto lexémy autorka sleduje od jejich nejstarších dokladů ve středověkých hebrejských textech přes jejich výskyt v raném východním jidiš na počátku 17. stol. až k jejich užívání v jidiš současném a za využití moderního pojmového aparátu kontaktové lingvistiky E. Geller ukazuje, jakým způsobem byly slavismy v židovském prostředí přijímány a začleňovány do rozvíjejícího se specificky židovského jazykového kódu. Dokládá též, že je plně oprávněná hypotéza o rozdílném původu západního a východního jidiš – právě východní jidiš je podle E. Geller charakteristické tím, že si zachovává velmi výrazný vztah ke svému slovanskému (kenaanскому) jazykovému substrátu.

Elisabeth Hollender (Frankfurt nad Mohanem) se ve své kapitole zabývá funkcí glos ve vernakulárních (lidových) jazycích, které byly ve středověku připisovány do komentářů k *pijutu* (פיוט), tj. k hebrejské duchovní poezii, recitované v rámci sváteční liturgie. Vedle glos slovanských (kenaanských) byly v komentářích k *pijutu* – jistě v závislosti na místě pobytu, a tedy i na obcovacím jazyce komentátora – ve středověku užívány i glosy francouzské a glosy v raném západním jidiš. Autorka ukazuje, že glosy ve vernakulárních jazycích byly typické pro komentáře, které vznikly na sklonku 12. stol. a v 1. polovině 13. stol., a to zejm. v oblasti, kde Židé konali své bohoslužby podle východního aškenázského ritu. Výskyt kenaanských glos je ve srovnání s francouzskými nebo jidiš glosami mírně opožděný – podle E. Hollender užívání kenaanštiny ke glosování zavedla nejspíš skupina židovských učenců českého původu, kteří studovali u rabinů Judy he-Hasida z Řezna a Ele'azara z Wormsu na počátku 13. stol. – právě tyto dva zmínění učenci totiž stáli u zrodu nového stylu komentářů k *pijutu*, který usiloval o co nejpřesnější a nejnázornější vysvětlení komplikovaného jazyka liturgické poezie (právě za využití obecně srozumitelných slov z vernakulárních jazyků).

Poměrně rozsáhlá kapitola Dovida Katze (New York) se zabývá historií užívání termínu *Kenaan* a *kenaan*ský v textech odborného (nebo alespoň věcného) zaměření, které vznikly od středověku až do současnosti – v bohatě dokumentovaném výkladu postupuje D. Katz od babylónského Talmudu (z doby před 8. stol.) a hebrejské kroniky *Josippon* z 10. století (jež už svým jménem navazuje na díla Josefa Flavie) přes cestopis španělského Žida Binjamina z Tudely (1130–1173) a spisy českožidovských učenců Avrahama ben 'Azri'ele a Jišḥaḳa ben Mošeho až k zakladateli vědecké judaistiky, německému rabínovi Leopoldu Zunzovi (1794–1886) a především k pražskému židovskému tiskaři a lexikografovi Mosesovi Landauovi

(1788–1852), který zřejmě jako první novodobý filolog poznal, že z hebrejštiny nevyložitelná slova v některých středověkých památkách pocházejí ze slovanských jazyků, resp. z češtiny. D. Katz si také všímá tematizace *Kenaanu* v pracích dalších židovských učenců 19. a začátku 20. století, jako byl běloruský Abraham Harkavy (1835–1919), autor zásadního díla *Ha-jehudim u-šfat ha-Slawim* (*Židé a slovanské jazyky*) nebo ukrajinský Dov Ber Borochov (1881–1917), který se velmi intenzivně věnoval vědeckému studiu jidiš (i slovanským prvkům v tomto jazyce). Velmi podrobně se pak D. Katz věnuje rozboru názorů sociolingvisty a jidišisty Maxe Weinreicha (1894–1969), který ve svých dvousvazkových dějinách jidiš formuloval v podstatě dodnes platnou tezi o úzké souvislosti mezi *lešon kena'an* (kenaanštinou) a starou češtinou⁵ a který se shodoval s Romanem Jakobsonem (1896–1982) i s Jakobsonovým spolupracovníkem na poli kenaanských bádání Morrisem Hallem (1923). Jako velmi diskutabilní se podle D. Katze, který porovnává jednotlivé historické názory na tento problém, jeví právě denotát termínu *Kanaan* – lze snad uvažovat o „velkém Kenaanu“, který zahrnuje všechny slovanské země (včetně Ruska) a „malém Kenaanu“, který by pak označoval západní okraj slovanského jazykového areálu (v těsném sousedství Aškenázu, tj. německojazyčného území, či snad v průniku s ním). Velkou pozornost věnuje D. Katz též psychologii pojmenování jednotlivých evropských zemí v židovském prostředí – zdůrazňuje při tom roli specificky židovského smyslu pro jazyk a jazykovou hru a vůbec roli humoru.

Kapitola Wolfa Moskoviche (Jeruzalém) je věnována stopám kenaanštiny v lexiku současného jidiš – autor ukázal, že ze zhruba 120 lexémů, které se jako tzv. kenaanské glosy zachovaly ve středověkých hebrejských rukopisech (nebo které byly prokazatelně užívány v českém prostředí nejpozději ve 13. stol.), jich asi 20 má přímou kontinuantu v jidiš. Jde především o lexémy spjaté s rituální úpravou masa (např. *treybern* „rituálně očišťovat maso“ z kenaanské kontinuanty praslovanského slovesa **trěbiti*, *preydik* „přední část masa“ z kontinuanty praslovanského **prědъkъ*, *ledvitse* „ledvina“, *knihe* „část hovězího žaludku“) a s přípravou pokrmů obecně (*deyzhe* „džize“ z kenaanské kontinuanty praslovanského **děža*, *khreyn* „křen“ z **chrěnъ*, *meyre* „odměrka“ z **měra*, *smetene* „smetana“, *srovetke* „syrovátka“ ze **syrovatōka*). S migrací středoevropských Židů na východ se pak tyto lexémy dostaly do východního jidiš, užívaného na území dnešního Polska, Litvy, Běloruska, Ukrajiny a jinde. W. Moskovich zároveň upozornil na fakt, že přesnější zmapování kenaanismů (tj. bohemismů či západoslavismů) v jidiš je komplikováno zatím neuspokojivým zmapováním vývoje jidiš v „předmoderním“ období – jsou sice k dispozici výborné dějiny jidiš od Maxe Weinreicha, ale neexistuje ani lexikografické zpracování starších podob jidiš, které by bylo protějškem např. *Słowniku staropolského*, ani etymologický slovník jidiš, jenž je asi největším

⁵ WEINREICH, Max (2008). *History of the Yiddish language*. 1. svazek. New Haven – New York: Yale Univeristy Press, s. 79–91.

desideratem na poli studia židovských jazyků. Velký význam pro nastínění vztahu mezi kenaanštinou a jidiš by podle W. Moskoviche mělo systematické zpracování židovské antroponymie, zachycené jednak náhrobními nápisy, jednak v dokumentech administrativní povahy.

Judith Olszowy-Schlanger (Paříž) se ve svém příspěvku zabývá okolnostmi užití a pozdějšího tradování údajně slovanské glosy שניר (v transliteraci do latiniky *šnjr*) „sníh“ v díle francouzského rabína Šlomo Jišhakiho z Troyes, známého hlavně pod jménem Raši (žil asi mezi l. 1040 a 1105). Tato glosa, interpretovaná často jako slovanská (např. u hebraistů a jidištů L. Zunze, A. Harkavyho, M. Altbauera nebo F. Kupfera a T. Lewického) se vyskytuje v Rašiho komentáři ke starozákonní knize Deuteronomium⁶ v rámci rabínova komentáře „*šnjr* je slovo pro sníh, užívané v jazyce Aškenázu a Kenaanu“. Jak ale autorka ukázala srovnáním s jinými místy v textu, kde Raši užívá k ilustraci významu slov vernakulárních (jen francouzských) glos, např. *red* „vor“ (srov. franc. *radeau*), *soldice* „co je pájené, svařované“ (srov. franc. *souder*) nebo *velos* „samet“ (srov. franc. *velours*), lexém *šnjr* pravděpodobně kenaanskou glosou není. Termín *Kenaan* u Rašiho referuje k původnímu biblickému kmeni (ne tedy k Čechám a češtině jako v některých jiných středověkých hebrejských textech) a slovo *šnjr* je tedy u Rašiho nejspíš jiným vlastním jménem pro horu Hermon (na hranici mezi dnešní Sýrií a Libanonem). Toto pojmenování pro Hermon, které se vyskytuje např. v babylónském Talmudu (vzniklém před 8. stol. n. l.), pak pochází pravděpodobně z aramejštiny.

Martin Prudký (Praha) ve své kapitole vykládá a komentuje biblické a historické souvislosti termínu *Kenaan* (כנען), který se vyskytuje jednak ve Starém zákoně, jednak ve starověkém, středověkém i novověkém písemnictví, které na biblickou tradici navazují. Autor ukazuje, že označení *Kenaánci* fungovalo v biblických i pozdějších židovských textech nikoli jen jako označení teritoriální příslušnosti (s odkazem na biblický *Kenaan* jako zaslíbenou zemi), ale zejm. jako označení pro „pohana“, „cizorodý protějšek k vlastní, nábožensky vymezené komunitě“. Denotát termínu *Kenaan* byl podle M. Prudkého proměnlivý v souvislosti s tím, jaké teritoriální přesuny Židé v minulosti absolvovali – jedním z denotátů tohoto termínu pak byli Češi jako etnikum, které obklopovalo prosperující židovské obce v českých zemích za posledních Přemyslovců. M. Prudký ve svém příspěvku polemizuje se starším názorem R. Jakobsona (z r. 1957), který s odkazem na knihu Genesis (9. kapitola, 25. verš)⁷ a na roli Židů ve středověkém obchodu s otroky vykládá termíny *Kenaan* a *kenaanský* právě z metaforického označení pro „otroka“ (srov. lat. *Sclavus* „otrok“ i „Slovan“ a ekvivalenty v mnoha dalších evropských jazycích).

⁶ Zde se ve 3. kapitole, 9. verši (podle Českého ekumenického překladu) vyskytuje formulace: „Chermón nazývají Sidónci Sirjón a Emorejci jej nazývají Senír.“

⁷ „Proklet buď Kenaan, ať je nejbídnějším otrokem svých bratrů!“

Kapitola Jiřiny Šedinové (Praha) se věnuje pravopisné charakteristice lexémů jiného než hebrejského původu, které byly zejm. v 18. a 19. stol. začleněny do hebrejských textů, zejm. na textiliích a stříbrných předmětech středoevropského původu, které byly užívány při náboženských rituálech a vůbec ve veřejném životě židovských komunit – nápisy jsou zejm. na pokrývkách na Tóru, ale také na pokladničkách nebo na hřebenech a dalším náčiní, které užívala židovská pohřební bratrstva apod. Autorka se zabývá především českými vlastními jmény jako הארשענץ (Hořenice, resp. Horschenz), קאלאדיי (Koloděje, resp. Kaladai), טכארש (Tchoř, resp. Tchorsch; jde o příjmení rodiny, která textilii věnovala), וואסעסעק (Vocásek) nebo גולדשטינע (Goldsteinove „Goldsteinovi“). Pravopis těchto toponym a antroponym je opřen o úzus běžný v jidiš písemnictví (např. hláska *o* se zapisuje jako *ø*, tj. alef), ale ve shodě s převažující jazykovou a kulturní orientací středoevropských Židů se v zápisu bohemismů odráží také pravopis německý (č se zapisuje jako *tš*, tj. *טש*; ř jako *rš*, tj. *רש*). Nehebrejské lexémy v hebrejských nápisích z 18. a 19. stol. jsou pozdními paralelami středověkých kenaanských glos a při své relativní hojnosti tedy umožňují poodhalit některé mechanismy přejímání z nežidovských jazyků do židovských (včetně jidiš).

Kapitola Eviny Steinové (Haag) byla věnována hebrejským a latinským písemným svědectvím o asi největším pogromu před šoa, tj. o pražském vybijení Židů na Velikonoce r. 1389. Prameny (kromě hebrejských a latinských existují také české a německé) o tomto pogromu referují přirozeně z různých perspektiv a s různým cílem. Šest hebrejských svědectví o událostech r. 1389 hovoří v širší žánrové škále, jejímiž krajními body jsou liturgická poezie (báseň *Et kol ha-tela'a* pražského rabína Avigdora Kary, čtená každoročně na svátek Jom kipur ve Staronové synagoze) a díla historiografická (kronika *Cemach David* od historika, astronoma a matematika Davida Ganse) – tím se řídí také podoba užitého jazyka, včetně jeho symboliky. Totéž platí pro texty latinské, mezi nimiž vyniká soubor pěti textů, známých pod titulem *Passio Iudeorum Pragensium*. Ačkoliv oba soubory textů (hebrejské i latinské) vycházejí z různých interpretačních tradic, které si často protirečí, lze mezi nimi najít také jisté souvislosti – dominantou obou souborů je trauma z popisovaných událostí (i v latinském, křesťanském pohledu) a mezi oběma soubory textů existuje i jistý dialog, jehož kontury E. Steinová odhaluje.

Jits van Straten (Amsterdam) usiluje ve své kapitole o exaktní vystižení demografické charakteristiky židovského obyvatelstva střední a východní Evropy v minulosti – překvapivým závěrem je tu zejm. potvrzení teze britského spisovatele Arthura Koestlera, že východoevropští Židé nezaujali svá současná místa pobytu migrací ze Západu, ale většinou jde o potomky Chazarů, judaizovaného turkického etnika, žijícího na dolním Dněpru a na černomořském pobřeží. Množství východoevropských Židů (před šoa, tj. např. na počátku 20. stol.) bylo podle J. van Stratena, který argumentuje matematickým modelem populačního růstu, v každém případě příliš vysoké na to, aby šlo o potomky Židů ze střední Evropy,

tj. i z Kenaanu a především Aškenázu (Německa), jak se často soudí. Pro dějiny jidiš pak J. van Straten z těchto tezí vyvozuje, že se mezi východoevropskými Židy rozšířilo až sekundárně (převrstvilo jejich původní jazyky, zejm. slovanské). Dále se podle autora ukazuje, že hypotéza M. Weinreicha o porýnském původu jidiš zřejmě nebyla správná – J. van Straten se přiklání k hypotéze, že jidiš vzniklo na území Bavorska, Čech a Moravy a že jeho slovanské rysy lze spojovat především se starou češtinou.

Kapitola Devona Strolovitche (Stanford) pojednává o iberské paralele ke stře-doevropské kenaanštině, o židovské portugalštině, která je doložena v malém korpusu hebrejských rukopisů, pocházejících nejpozději z 15. stol., a v poněkud větším množství textů mladších, psaných latinkou a pocházejících z komunit portugalských (židovských) vystěhovalců. D. Strolovitch se zaměřil na lexikum, syntax a pravopis osmi textů z první zmíněné skupiny, kterou tvoří jednak *mahzorim* (tj. modlitební knížky), jednak odborná pojednání o astrologii, lékařství a knižní malbě. Modlitební knížky, obsahující mj. rituální předpisy pro Sederovou večeři (která je součástí Pesachu, židovských Velikonoc), jsou charakteristické přítomností velkého množství hebrejských termínů, zatímco texty odborné (krátký text lékařský, dále osmisetstránkové pojednání o astrologii a čtyřicetistránkový návod k přípravě barev a inkoustů) obsahují hebraismů málo, ale jsou v nich i přejímky z arabštiny (týká se textu o malířství). Po syntaktické stránce je v textech náboženských patrné silné kalkování slovosledných struktur hebrejské věty do židovské portugalštiny. Pravopis textů, které analyzoval D. Strolovitch, kombinuje konvence hebrejské a portugalské, a svědčí tedy o velmi rozvinuté podvojnosti písemnictví u portugalských Židů – nápadným pravopisným hebraismem jsou např. alternace grafémů v poslední slabice slov, imitující zvyklosti při zápisu substantiv ženského rodu a sloves v hebrejštině, zároveň se však v užití hebrejských grafémů odráží také soudobý protugalský úzus v užívání latinky.

Lenka Uličná a Daniel Polakovič (Praha) se ve své kapitole zabývají sociokulturními specifiky, která determinovala užívání češtiny, resp. kenaanštiny v prostředí českých Židů. Autoři přihlížejí k paralelním jevům v jiných evropských židovských komunitách, které užívaly vlastní jazyky, dialekty a registry, a polemizují s tezí, že kenaanština fungovala mezi středoevropskými Židy jako *lingua franca* (tj. jako *Judeo-Slavic*, kterou ve svých pracích konstruoval telavivský slavista P. Wexler). Upozorňují také na některá nepodložená tvrzení, která se objevila v jinak pronikavých studiích R. Jakobsona, např. tvrzení o „dvou tisících tiskových stránkách“, které by se daly zaplnit kenaansky psanými texty, jež se dochovaly do současnosti. Na konkrétních příkladech ze tří nejvýznamnějších pramenů pro poznání kenaanštiny (díla Avrahama ben 'Azri'ele a Jišḥaḳa ben Mošeho a též *Norimberský mahzor*) L. Uličná a D. Polakovič ukazují, že čeština užívaná mezi pražskými Židy ve 13. stol. se nijak nelišila od češtiny nežidovského okolí, a je tedy

přehnané mluvit o nějaké zvláštní židovské varietě češtiny nebo snad o fúzujícím jazyce, za který kanaanštinu považoval jidišista M. Weinreich.

Autorem poslední kapitoly je zmíněný Paul Wexler (Tel Aviv), který se zde zabývá rolí Hedvábné stezky při konstituování „tajných jazyků“, užívaných židovskými obchodníky (Wexler mezi takové jazyky řadí mj. jidiš). Autor vyvozuje, že východoevropští Židé mluvili přibližně v 8. stol. slovanským jazykem, jehož základem byly východoslovanské dialekty praslovanštiny a který postupně získal – díky vysoké autoritě, kterou měli Židé mezi obchodníky na Hedvábné stezce – statut *lingua franca*. Následně podle autora došlo na jazykově smíšeném území dnešního východního Německa, v oblasti někdejšího rozšíření lužickosrbských dialektů (kde se nositelé východoslovanské *lingua franca* často usazovali), k *relexifikaci*, tj. k postupnému nahrazení slovanského lexika v tomto jazyce lexikem německým. Syntax a fonologie tohoto kupeckého jazyka, který nyní známe pod jménem jidiš, se podle Wexlera nezměnily a po ztrátě své kryptické funkce v 11. stol. jidiš fungovalo paralelně (vedle židovských variet slovanských jazyků) jako široce užívaný dorozumívací prostředek v židovských komunitách střední a východní Evropy. Na této základní tezi pak autor rozvíjí další výklad o paralelních tajných jazycích v židovském světě, hebraismech ve slovanských jazycích, jazykových důsledcích hromadné konverze k židovství ve středověké východní Evropě apod.

Kolektivní monografie *Knaanic Language: Structure and Historical Background* shrnuje důkladně a nedogmaticky (i se zapojením pohledů poněkud skeptičtějších, pokud jde např. o zavádění rovnítka mezi kanaanštinu a češtinu nebo pokud jde o fungování češtiny jako *lingua franca* v celém středoevropském areálu) velmi složitou problematiku jazykové identity Židů ve středověké Evropě a v tomto smyslu je předstupněm i k naplnění některých nedokončených odborných plánů R. Jakobsona, zmíněného už v úvodu tohoto referátu. Na některá zjištění a teze, které jsou v knize publikovány, naváže pak další, rozsáhlejší a česky psaná kolektivní monografie o kanaanských glosách, jejíž vydání je plánováno na r. 2015.

PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého

Křížkovského 10

771 80 Olomouc

ondrej.blaha@upol.cz